

անուն քահանայի մը, որուն համար Հասորին վերջը կը կարդանք, թէ՛ «Քահանայ օրհնուած է «ՌՄԺԵ» ին, այսինքն (1215 + 551) — 1766ին:

Այսուայիդի Մարդակազմութեան օրինակ մը ևս կայ Վանքին մէջ և կը գրասնուի 1794 թուահամարով և Քրիստոսի 1723 թուին Ղալաթիոյ մէջ թարգմանուած է կատոնի «Գիրք Ոստոյցման» կոչուած գործին հետ, բայց այնչափ գէշ գրուած օրինակ մ'է՛ որ չ'արժէր խօսիլ վրան:

ՏՕԲԹ. ԱՂԱՐԱՄ Բ. ԹՈՒՐՈՍԵԱՆ

Վեհեպի — Մ. Ղազար

14 Յունուար 1923

(Շարումակելի)

ՄՊԱՀԱՆԻ ԶԱՆՈՒՄԱՆ ԳԱԽԱՐԸ

(Ալեքսանդր — Պարսիս — Կոստանդնուպոլիս)

(Շար. տես Բազմ. 1924, էջ 328)

Հիւանդութիւն և թշուառութիւն. — Չահարմանալի գիւղացու կեանքի ցաւերն ու դժբախտութիւնները բազմաթիւ են. նրա անհուն ցաւերից մէկն էլ գիւղերում տարածւած հիւանդութիւնները և բժշկի բացակայութիւնն է: Զնալեւելով, որ Չահարմանալի իր լեռնային գիւղի շնորհիւ առողջարար և բարեխառն օդ ունի, սակայն ժողովրդի մեծամասնութիւնը առողջապահական տարրական պայմաններու մասին հասկացողութիւն չունենալով և բժշկական միջոցներից զուրկ լինելով՝ տարեկան հարիւրաւոր անմեղ զոհեր է տալիս:

Հիւանդութիւնների տարածւելու գլխաւոր պատճառը գիւղերում տիրող առասպելական կեղտոտութիւնն ու անաքրութիւնն է: Հիւանդութիւնները տարածւելուն նպաստում է նաև այն, որ գիւղացիներից շատերն իրենց հեռու չեն պահում տարափոխիկ հիւանդութիւններից. հիւանդին այցելելը սուրբ պարտականութիւն են համարում և շատ անգամ հիւանդի ամանից միասին են ուտում: Այս բոլորի վրայ աւելացնենք և այն, որ գաւառը զուրկ է բժշկական ու է

օգնութիւնից. ամբողջ Չահարմանալում ոչ դեղատուն կայ, ոչ հիւանդանոց և ոչ էլ մի բժիշկ, որով սուր վարակիչ հիւանդութիւնների գէլաթում, գիւղացիներն սպիւլած դիմում են գիւղական «Նաքիմներին», զանազան պատու կանանց խորհուրդներին և շատ անգամ էլ տափրիներին, որոնք բժշկելու փոխարէն, աւելի ևս վատթարացնում և ծանրացնում են հիւանդութիւնը: Գիւղացին երբ տեսնում է, որ նրանցից ոչ մի «ճար» չկայ, յուսահատ դիմում է «գիր անող» կախարդներին կամ ապաւինում է սրբերի օգնութեան, որոնց զօր է մատուցանում, մոմ վառում, խունկ ծխում կամ քահանային աւետարան է կարդալ տալիս և օրհնած շուր է սրկում հիւանդի վրայ: Իսկ երբ այդ միջոցներն էլ չեն օգնում, այն ժամանակ հիւանդին տալիս են ուզած կերակուրն ու խմիչքը, որպէս զի նա շուտով առողջանայ:

Ընդհանրապէս գաւառում տարածւած է ժաղիկ և ալըսացու հիւանդութիւնները երեխաների մէջ, իսկ տեղային յատուկ հիւանդութիւնը, որ վերջին 20 տարիների ընթացքում տարածւել է Չահարմանալում և տարել ու տանում է բազմաթիւ զոհեր, դա «կարմիր քամի» (սիֆիլիս)¹ կոչւած տարափոխիկ հիւանդութիւնն է, որ տարածւած է թէ՛ կանանց և թէ՛ տղամարդկանց մէջ, համարեա թէ իւրաքանչիւր գիւղում կարելի է գտնել 1-5 ներկայացուցիչ յիշեալ հիւանդութեամբ վարակած: Շատ գիւղերում կան մէկից աւելի տներ, որոնց բոլոր անդամներն էլ, փոքրից մինչև մեծը, վարակւած են սիֆիլիսով և տասնեակ տարիներից ի վեր տանջւում են, փրչանում և ոչնչանում...

Այս այսպիսի անմխիթար դրութեան մէջ է գտնւում Չահարմանալի հայ գիւղացիութեան բժշկական զօրծը: Անհրաժեշտ է և հրամայողապահանք անօգնական և անճար դրութեան մէջ տառապող խեղճ գիւղացիներին մի միայուն բժիշկ և դեղորայք ուղարկել, նրանց այդ ցաւալի ու կորստաբեր դրութիւնից ազատելու համար:

ԴՄԱՆ, քաղաքում և մեկնելոց. — Գիւղացիների սեւեղով մասը Աստոյի նախասահմանութիւնն է, որ իւրաքանչիւր մարդու ճակատին դրւած է և ոչ ոք չի կարող նրանից խուսափել: Աստոյ հրամանով Գարբիէլ հրեշտակապետը գալիս է երկնից և կտրում մարդու կեանքը:

Եթէ մարդը հեշտութեամբ է աւանդում հո-

1. Այդ հիւանդութիւնը բերել են հնդկաստանից:

գին, նշանակում է որ արդար է, իսկ եթէ ոչ՝ չար է:

Երբ սկսում է մէկի հոգևարժը, իսկոյն կանչում են քահանային, որ հաղորդութիւն տայ, ապա երեսը դարձնում են գէպի արևելք և խալաթը (պատառքը) դնում բարձի տակ, որպէս զի «յուրը նստ չլինի» և հոգին հշտութեամբ աւանդէ:

Երբ աւանդում է հոգին, իսկոյն մի հոգի ննջեցեալի աչքերը, բերանը զոցում է և ձեռները խաչում կրծքին. ապա սիրելիները հաւաքուում են շուրջը և բարձրաձայն ողբում: Եթէ մեռնողը յայտնի անձնաւորութիւն է, օրինակ գիւղի տանուտէրը, զոգում են այսպէս.

Մաշլս նշին՝ բաբամ ջան,
Քեաղխուդա նշին՝ բաբամ ջան,
Իմ խան շնաս՝ բաբամ ջան:

Եթէ տան հայրն է մեռնողը՝ ողբում են.

Մէյ տան սութում՝ բաբամ ջան,
Մէյ տան բարաքաթ՝ բաբամ ջան,
Մէյ խէլք ու խրաթ բաբամ ջան,
Մէյ մէհքեաշ՝ բաբամ ջան:

Եղբայրը ողբում է քրոջը.

Քուրում,⁷ քուրում, քուրում ջան,
Իմ ազիզ քուրում ջան,
Իմ ձէռի եայլուղ քուրում ջան:

Քոյրը ողբում է եղբորը.

Բրար⁸, բրար, բրար ջան,
Ջանիդ մեռնիմ բրար ջան,
Պոկտաթ⁹ խիզնիդ¹⁰ մեռնիմ, բրար ջան,
Գառնէրդ բօտալէն մնացին, բրար ջան:

Մայրը ողբում է որդուն.

Բալամ ջան, բալամ ջան,
Ազիզ գառնիկ, բալամ ջան,
Սրդի ճրազ, բալամ ջան,
Խնգնէրս ծալէցիր, բալամ ջան,
Կռնէրս կոտրէցիր, բալամ ջան,
Բալամ ջան, ազիզ ջան:

Սովորաբար ողբի վերջին խօսքերի վրայ միւսները բարձրաձայն լալիս են և շատ անգամ իրենց վարտերը փետում, կրծքերին խփում, ծռնկ-

ներին զարկում, գլուխները թակում և երբեմն էլ ուշագնաց ընկնում են:

Ողբի վրայ լցում են հարեանները, ապա հետզհետէ զալիս են հանգուցեալի համարեա բոլոր ազգականները, ծանօթներն ու բարեկամները, որոնք իրենց պարտքն են համարում ներկայ լինել մեռելի տանը. Երբ բոլորը հաւաքուում են, հրաւիրում են քահանային, որ զալիս միխթարում է սգաւորներին: Այնուհետև մեռելին դուրս են տանում և երեսը գէպի արևելք դարձնելով դնում պատրաստած «քուրսու» վրայ: Այդ ժամանակ ննջեցեալի տէրը հրաւիրում է Յ-Ա հոգու, որ ննջեցեալին լողացնեն. լողացնողները կամ կանայք են լինում կամ տըղամարդիկ՝ նայած սեռին: Նյառք տաք ջրով լողացնում են ննջեցեալին, ապա սանդղում զլիւի, յօքերի, բէիւի, մօրտաքի մագերը և զըտրում ձեռների ու ոտների եղունգները, յետոյ ջրով լի մի աման դնում քահանայի առաջ, որ խաչով օրհնէ: Որհնած ջուրը խաչաձև սրսկում են ննջեցեալի վրայ և հագցնում մի չապիկ, մի վարտիկ և ոտներին մի զոյգ գուլպայ, ապա ականջների, աչքերի, քթածակների և բերանի վրայ խունկ են դնում, կնկղում (պատառքում) և ամփոփում դագաղի մէջ. կանայք իսկոյն շրջապատում են դագաղը և լալիս: Քահանան «հոգոց» է ասում, որից յետոյ դագաղը կանանց գրկախառնութիւնից ազատելով՝ դուրս են բերում և շարական երգելով՝ եկեղեցի տանում: Ննջեցեալի դագաղին հետևում են ոչ միայն ազգականներն ու բարեկամները, այլ և գիւղի ամբողջ հասարակութիւնը: Տեղական սովորութեան համաձայն եթէ հրաւորը կէս գիշերին էլ վախճանի՝ տանում են եկեղեցի, ուր մնում է մինչև լոյս: Այսուհետև պատարագ են անել տալիս, որից յետոյ քահանան թաղման կապին է կատարում. ապա շորս հոգի դագաղը ձեռներին բռնած կամ ուսերին դրած, իսկ եթէ փոքրիկ երեխայ է, մի հոգի ձեռքերի վրայ առած՝ տանում են գերեզմանատուն: Հանապարհին առջևից գնում է քահանան՝ շուրջադ վրան և մի երկու տիրացու. սրանց հետևում են դագաղը կրողները և յետոյ յուղարկաւորները: Կանայք գերեզմանատուն չեն գնում, այլ գիւղի դարբասի

1. Հանգիսի նստող:
2. Տանուտերերի հետ նստող:
3. Խաների ծանօթ:
4. Սիւն:
5. Բարից, օրհնանք:

6. Զարլարող:
7. Քուրիկ:
8. Եղբայր:
9. Խեղճ:
10. Ընտանիք, երեխաներ:

առջև վերջին անգամ փաթաթուած են ննջեցեալին ու մի քիչ էլ լացուկոծ անկուց յետոյ բաժանուում են, վերադառնում ննջեցեալի տունը և սպասում տղամարդկանց վերադարձին: Յուրաքանչեւ երեք տեղ են առնում և պաշտում կառարարում, որի ժամանակ ննջեցեալի ազգականներն ու հարեաններն իբրև վերջին հրաժեշտի ողջոյն համբուրում են դագաղը և 5-10 շալի փող դնում դագաղի վրայ, որ պատկանում է քահանային: Վերջապէս յուրաքանչեւ երեք տեղ են գերեզմանատուն: Գերեզմանափորներից մինը, որ համարուած է սգակիրների ներկայացուցիչը, առաջ է գալիս և դագաղից բռնելով՝ առաջնորդում է գերեզմանի աջ կողմը, ուր քահանան սկսում է թաղման կարգը: Ննջեցեալի տեղը երեք բուռ հող քահանային օրհնել տալով՝ թաշաձե ձգում է գերեզմանի մէջ, ապա իջեցընում են դագաղը: Ննջեցեալի տէրը նորից քահանային հրեք բուռ հող օրհնել տալով՝ խաչաձե ածում է դագաղի վրայ և երբ օրհնութիւնը վերջանում է՝ միւս յուրաքանչեւ երեք մանահատները հողով լցնում են գերեզմանը և մի թուր շինում, խունկ ծխում: Քահանան հողաթուրք խաչակնքում է գլխի, սրտի և ոտների վրայով, ապա «հոգոց» ասելով վերջացնում թաղման կարգը: Այս ժամանակ յուրաքանչեւ երեք մօտեմունդ են ննջեցեալի տեղը և նրա մօտիկ ազգականներին, մէկիկ մէկիկ ձեռք տալիս և ասում. «Բարի յիշատակ լինէք, Աստուած օգորմի հոգուն, Աստուած ձեզ շատ պահի», որին պատասխանում են. «Աստուած օգորմի յիշողաց ննջեցելոց, Աստուած ձեզ բարի տայ»: Անուհետև խմբովին վերադառնում են սգատուն, ուր քահանան «Հայր գթութեան և Աստուած մխիթարութեանց» է ասում, որից յետոյ յուրաքանչեւ երեք նստում են ճաշի, որ տեղական բարբառով կոչում է «թաղմանքի հաց»: Հոսն ճաշում են տղամարդիկ և ապա կանայք: Եթէ ննջեցեալի ընտանիքը հարուստ է, ճաշին տալիս են եախին կամ թանով չիլա և կամ փլաւ, իսկ եթէ աղքատ է՝ միայն թէյ և են տալիս, որից յետոյ «օգորմի» են ասում և ցրում:

Անուհետև ննջեցեալի տանը երեք օր սուգ են պահում, իսկ եթէ կալի ժամանակ է՝ միայն մի օր սուգ են մնում: Սովորաբար տղամարդիկ եօթն օր՝ «օխտօրէնք» չեն սափրում, իսկ կանայք կար, լւացք չեն անում և զլուխ չեն չինում: Ուրիշ առաջին օրը կոչում է «թաղման

օր», երկրորդ օրը՝ «յէգնահոց», իսկ եօթներորդ օրը՝ «Ոխտօրէնք»:

Յիշատակ. — Թաղման երկրորդ օրը առաւօտեան վաղ ազգական և բարեկամ կանայք հաւաքուում են ննջեցեալի տունը և սգորների հետ գնում են տղամարդիկ և գերեզմանի վրայ քահանային «այգոց» են կատարել տալիս, ապա կանանց հետ վերադառնում սգատուն, ուր քահանան «հոգոց» է ասում: Անուհետև նախ տղամարդիկ և ապա կանայք հաց են ուտում և ցըրում: «Այգոցի» օրը հեռաւոր գիւղերի ազգականները հաւաքում են զալիս են սգատուն և մխիթարում սգաւորներին:

(Ի)տնօրէնք. — Թաղման եօթներորդ օրը ննջեցեալի տէրը պատարագ է մատուցանել տալիս, որին ներկայ են գտնուում ննջեցեալի ազգականները և բարեկամները: Եկեղեցին վերջանալուց յետոյ գնում են սգատուն հոգու հաց ուտելու: Ապա խմբովին գերեզմանատուն են գնում, ուր կանայք համախմբելով գերեզմանի շուրջը լալիս են, յետոյ քահանային կատարել են տալիս օխտնօրէնք կարգ և բոլորը միասին վերադառնում են սգատուն, ուր քահանան «հոգոց» է ասում: Անուհետև տղամարդիկ կանայք են սափրւում, իսկ կանայք լաւում են իրենց «եախ» շամ»ները, որից յետոյ սգակիրները ցրում են: Քառասունը. — Ննջեցեալի տէրը քառասունը քին նամակով հրաւիրում է իր սգակիրները և եկեղեցում պատարագ է կատարել տալիս, ապա հրաւիրում է գիւղի ամբողջ հասարակութեան և ճաշ տալիս: Քառասուն օրւայ ընթացքում, ամէն կիրակնաօր տեղեկոյ, կանայք գերեզմանատուն են գնում և գերեզմանի վրայ խունկ ծխում:

Տարազոյի. — Տարազոյի ննջեցեալի տէրը հրաւիրում է իր և մօտակա գիւղերի ազգականներին ու պատարագ է անել տալիս, որից յետոյ սգակիրները գնում են ննջեցեալի տունը և ճաշում, ապա խմբովին գիւղում են գերեզմանատուն և ննջեցեալի գերեզմանի վրայ քար գցում ու տալիս կատարում:

Գերեզմանատուն. — Գերեզմանատները գրեւորում են գիւղերի կից, որոնց մէջ կան մօտաւորապէս 316 տարւայ հին տապանաքարեր: Սովորաբար ննջեցեալի գերեզմանի վրայ հողաթուրք են կանգնեցնում և գերեզմանաքար ձգում: Իւրաքանչիւր գերեզմանատուն ունի իր առանձին բաժինը, ուր հանգչում են իրենց սիրելիների անկները:

Վիեննա

ԱՐԱՐ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարունակելի)